

DZIAŁALNOŚĆ MISJONARZY ŚW. WINCENTEGO A PAULO W PARAFII MŁAWSKIEJ (1712–1864)

W sześćsetletniej historii parafii mławskiej — leżącej w diecezji płockiej — godnym szczególnej uwagi wydaje się okres działalności misjonarzy św. Wincentego a Paulo. Początek tej działalności przypada na rok 1712, gdy miasto zostało zdziesiątkowane przez epidemię dżumy, a koniec związany jest z kasatą Zgromadzenia po powstaniu styczniowym (1864). Obok domu mławskiego, na terenie ówczesnej diecezji płockiej istniał jeszcze jeden dom tego Zgromadzenia w Płocku, gdzie misjonarze prowadzili misje parafialne i kierowali seminarium duchownym. Wymienione fundacje nie doczekały się dotąd szczegółowego opracowania.

Celem tego artykułu jest usystematyzowanie wiadomości na temat działalności misjonarzy w Mławie w oparciu o zachowane archiwalia, w większości niewykorzystane, a znajdujące się między innymi w Archiwum Diecezjalnym w Płocku i w Archiwum Państwowym w Mławie. Pomocne też będą wcześniejsze publikacje związane tylko pośrednio z naszym tematem.

1 Mława w przededniu przybycia misjonarzy

Przełom XVII/XVIII w. był dla Mławy okresem wyjątkowo trudnym. W 1659 r. miasto zostało doszczętnie spalone przez Szwedów. Zniszczeniu uległo wtedy 385 domów¹. Zaledwie mieszczenie uginający się pod ciężarem podatków i pożyczek zdołali odbudować swe domostwa, gdy 23 listopada 1692 r. wybuchł w mieście kolejny pożar, który, obok wielu domów, pochłonął także kościół parafialny i ratusz miejski².

¹ D. Staszewski, *Mława. Opis historyczny*, Warszawa 1907 s. 20.

² Datę dzienną podają akta wizytacyjne dziekańskie z 13 maja 1842 r. Ar-

Osiem lat później, wiosną 1700 r. wybuchła wojna północna. Mazowsze i cały kraj były terenem przemarszu wojsk szwedzkich, rosyjskich i saskich. Wieloletnie działania militarne, kontrybucje wojskowe, szerzący się głód i drożyzna pogłębiły upadek gospodarczy kraju. Kryzysowi ekonomicznemu towarzyszyło obniżenie poziomu umysłowego i moralnego społeczeństwa polskiego. Przejawem tego były, między innymi, liczne procesy i wyroki wykonywane na ludziach podejrzewanych o czary. Także w Mławie, kilkanaście lat wcześniej (1689), spalono na stosie dwie kobiety posądzone o czary — Zofię Rzeszotarską i Mariannę Kukulinę³.

Nie ma dotąd szczegółowego opracowania strat spowodowanych działaniami wojennymi (1700–1721). Dotyczy to także parafii mławskiej. Wydaje się, że uciążliwości wojenne były niezwykle dotkliwe dla mławian, począwszy od 1704 r. W zachowanych księgach metrykalnych parafii mławskiej na dniu 11 sierpnia 1704 r. urywa się rejestr zmarłych, a 24 stycznia 1706 r. także rejestr małżeństw⁴.

W 1710 r. major Krajewski, stronnik Stanisława Leszczyńskiego, przez cztery miesiące przebywał w mieście. Spalił 3 folwarki starościńskie i zabrał wszystkie zapasy zgromadzone przez starostę Jakuba Przebendowskiego, stronnika Sasów. Zmusił również mieszczan do zapłacenia kontrybucji w wysokości 17 tysięcy złotych⁵.

Bezpośrednim następstwem zniszczeń wojennych stały się klęski elementarne. Wśród nich na pierwsze miejsce wysunęła się wielka epidemia dżumy w latach 1707–1712. Swoim zasięgiem objęła Skandynawię, Polskę, Prusy Wschodnie, Śląsk, Czechy, Austrię i Bawarię⁶. Zaraza wybuchła latem 1707 r. na południu Rzeczypospolitej.

chiwum Diecezjalne w Płocku (dalej cyt. ADP), Wizyty dziekańskie dekanatu mławskiego 1842–43 (dalej cyt. Wiz dziek), rps 387 k. 47. Na temat strat por. ADP Wiz dziek 1817 rps 410 k. 96; Wiz dziek 1819–1822 rps 346 k. 28; Zob. także D. Staszewski, *Mława*, s. 21, 50; J. Wierzbowski, *Zabytki architektury powiatu mławskiego*, w: *Studia i materiały do dziejów Ziemi Zawkrzeńskiej*, pr. zb. pod red. J. Antoniewicza, t. 1, Warszawa 1971 s. 234.

³ D. Staszewski, *Mława*, s. 29–30; J. Ostaszewski, *Z dziejów mławskiego Mazowsza*, Mława 1934 s. 227–228.

⁴ ADP Księgi metrykalne par. Mława 1660–1748 (dalej cyt. Ks metr) rps 687 k. 161, 194. Dopiero w styczniu 1713 r. podejmuje się na nowo zapisy w księdze zmarłych i w księdze małżeństw.

⁵ D. Staszewski, *Mława*, s. 21; J. Ostaszewski, *Z dziejów*, s. 236.

⁶ W XVII w. wystąpiły trzy wielkie fale tej choroby (1599–1603, 1649–1653, 1680–1685). Jako masowa epidemia zanikła w pierwszej połowie XVIII w. Por. F. Giedroyc, *Mór w Polsce w ubiegłych wiekach*, Warszawa 1899; J. Krawczyk, *Pokonać czarną śmierć. Staropolskie postawy wobec zarazy*, Kraków 1991.

Pod koniec sierpnia 1707 r. dotarła do Krakowa, i w okresie półtora roku pochłonęła ponad 19 tysięcy ofiar. Posuwając się ku północy, już w 1708 r. objęła Mazowsze, dotykając boleśnie Warszawę i Płock. W Warszawie zmarło wtedy około 30 tysięcy ludzi⁷. Także tereny Prus Wschodnich (Olsztynek, Białuty, Działdowo, Nidzica) zostały w latach 1709–1710 objęte śmiertelną falą epidemii. W samej tylko Nidzicy, nazywanej wówczas Niborkiem, zmarło 200 osób, tzn. piąta część ludności miasta⁸.

Zaraza pochłaniała nie tylko ludzi, ale i zwierzęta; masowo padały konie i bydło. Ograniczenie wjazdów w obręb murów miast pociągnęło za sobą upadek handlu. Zamykano karczmy i łaźnie, odwoływano targi i jarmarki; żebraków i prostytutki wypędzano poza bramy miejskie. Domy, w których ktoś zmarł na dżumę zamykano, zabijając wejście deskami. Wszystkie towary przywożone z innych miast dezynfekowano siarką⁹.

Z powodu braku źródeł trudno ustalić z całą pewnością datę wybuchu epidemii w Mławie, a tym bardziej liczbę ofiar śmiertelnych. Nie ulega jednak wątpliwości sam fakt istnienia dżumy w mieście. Potwierdzają go wzmianki w aktach wizytacyjnych, przywoływanych w opracowaniach monograficznych z XIX i XX w.¹⁰ Pewnym jest, że jeszcze w 1712 r. epidemia grasowała w mieście, czyniąc spustoszenie wśród mieszkańców.

W tym trudnym dla Mławy okresie opiekę duszpasterską nad parafią sprawował ks. Andrzej Mączkowski, proboszcz i dziekan mławski. Jego nazwisko pojawia się w księgach metrykalnych po raz pierwszy 5 stycznia 1704 r.¹¹ Był on wówczas komendantem parafii mław-

⁷ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*. Płock, wyd. 2, 1930 s. 135; T. Żebrowski, *Klęski żywiołowe i wojenne w Płocku*, w: *Dziesięć wieków Płocka*, Płock 1967 s. 62–68; I. Gieysztorowa, A. Zahorski, J. Łukasiewicz, *Cztery wieki Mazowsza*, Warszawa 1968 s. 157; S. Szewc, J. Chudek, *Najstarszy szlak Warszawy*, Warszawa 1955 s. 34.

⁸ E. Sukertowa-Biedrawina, *Działdowo w XVIII wieku*, Działdowo 1937 s. 20; W. J. Grabski, *300 miast wróciło do Polski*, Warszawa 1960 s. 282.

⁹ Por. E. Sukertowa-Biedrawina, *Działdowo*, s. 22–23.

¹⁰ ADP Visitatio decanatus Mlaviensis Anno Domini 1775 et 1776 expedita (dalej cyt. Visitatio 1775–76), rps 286 a k. 26; Wiz dziek 1842–43 k. 43; zob. także W. H. Gawarecki, *Wiadomości o kościele parafialnym w mieście Mławie wraz z domem zgromadzenia ks. Misjonarzy*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 6: 1844 z. 4 s. 290; D. Staszewski, *Mława*, s. 21; J. Ostaszewski, *Z dziejów*, s. 236.

¹¹ Ks metr 1660–1748 k. 63.

skiej, a od 15 marca 1705 r. występuje już jako proboszcz¹². Ostatni raz jego nazwisko pojawia się przy zapisie chrztu w dniu 8 marca 1712 r.¹³ Zgodnie z powszechną opinią, poświadczoną w dokumentach, wiosną 1712 r. jego również pochłonęła dżuma¹⁴. W aktach parafialnych brak notatki o śmierci proboszcza, bo nie miał jej kto sporządzić.

W oparciu o zachowane źródła trudno dać jednoznaczną odpowiedź na pytanie, czy ks. A. Mączkowski miał do pomocy wikariuszy i jaki był ich los w czasie epidemii? Odpowiedź jest o wiele bardziej złożona niż opinie na ten temat, które można spotkać w różnych opracowaniach¹⁵. W takich właśnie dramatycznych okolicznościach, osierocona parafia mławska przyjmowała u siebie nowych duszpasterzy.

2 Przybycie misjonarzy do Mławy

Po śmierci ks. A. Mączkowskiego, biskup płocki Ludwik Załuski wyznaczył dwóch kapłanów do duszpasterstwa w osieroconej parafii. Komendantem mławskim został mianowany ks. Bartłomiej Mazurkiewicz, pleban z Nowego Miasta, a dziekanem mławskim — ks. Antoni Zychowski, pleban z Wyszyn. Nie mogli jednak sprostać wszystkim obowiązkom, mimo pomocy ks. Adama Golczeńskiego — wikariusza z Nowego Miasta, i ks. Franciszka Iberowicza — dziekana i proboszcza janowieckiego¹⁶.

Powstałą trudność rozwiązał bp Seweryn Szczuka, sufragan chełmiński i kanonik płocki, który od dłuższego czasu nosił się z zamiarem ufundowania w diecezji płockiej domu Zgromadzenia Misji. Dzięki jego staraniom w czerwcu 1712 r.¹⁷ przybyli do Mławy pierwsi misjonarze, którzy w tym czasie odprawiali misję na terenie diecezji płockiej¹⁸. Byli to czterej księża z domu warszawskiego: Stani-

¹² Tamże, k. 73.

¹³ Tamże, k. 78.

¹⁴ Visitatio 1775–76 k. 26; Wiz dziek 1842–43, k. 46; D. Staszewski, *Mława*, s. 21.

¹⁵ Por. W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 290–291; D. Staszewski, *Mława* s. 21; J. Wierzbowski, *Zabytki*, s. 228.

¹⁶ Por. Ks metr 1660–1748 k. 79–80.

¹⁷ Pierwsza wzmianka o działalności misjonarzy pochodzi z 20 czerwca 1712 r., Ks metr 1660–1748 k. 79.

¹⁸ Archiwum Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie, *Historia Cong. Missio-*

slaw Benik, Jakub Stanisław Mroczek, Michał Józef Melchier i Maciej Stanisław Znamięcki¹⁹.

gorliwość misjonarzy sprawiła, że mieszkańcy Mławy postanowili zatrzymać ich na stałe. W listopadzie 1712 r. pojawiły się pierwsze darowizny na rzecz misjonarzy²⁰, a w grudniu tegoż roku ks. Michał Kownacki, wizytator Zgromadzenia na Polskę i Litwę, wyznaczył na superiora domu mławskiego ks. Wawrzyńca Stanisława Benika²¹. W dniu 9 stycznia 1713 r., w wyniku zabiegów starosty Kazimierza Bielińskiego, bp Ludwik Bartłomiej Załuski mianował ks. Benika proboszczem mławskim²². Po jego śmierci, król August II (12 kwietnia 1720), a za nim biskup płocki (21 lutego 1721) wyrazili zgodę na to, by misjonarze przedstawiali dalszych proboszczów ze swego Zgromadzenia. Przywilej ten potwierdził August III (12 listopada 1740) i Stanisław August Poniatowski (1 sierpnia 1774)²³. W czerwcu 1713 r. misjonarze przejęli oficjalnie zaniedbany kościół Św. Wawrzyńca. W 1715 r. bp Ludwik B. Załuski specjalnym dekretem kościół ten oddał na wieczne czasy księżom misjonarzom²⁴. W 1728 r. prawo patronatu nad tym kościołem przejęło chwilowo miasto, a proboszczem mianowano księdza diecezjalnego. Sytuację tę w 1729 r. zmienił nuncjusz apostolski Kamil Paolucci, który przywrócił prawo patronatu księżom ze Zgromadzenia Misji²⁵.

nis (dalej cyt. *Hist Cong Miss*), rps s. 385–386; *Katalog księży diecezji płockiej 1863 r.* s. 34; *Przy pięknej gotyckiej budowy kościele ufundował Seweryn Szczuka, suffr. chełmiński Misjonarzy 1712 r.*; Zob. także J. Gaworzewski, *Zgromadzenie Księży Misjonarzy w Polsce, okres I (1651–1864)*, w: *Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy*, Kraków 1925 s. 77, 101; A. Schletz, *Przyczynek do historii Zgromadzenia Misji w okresie rządów wizytatorskich ks. Michała Kownackiego*, „*Nasza Przeszłość*” 1:1946 s. 134.

¹⁹ Ks metr 1660–1748 k. 79–80; Zob. także W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 291; D. Staszewski, *Mława*, s. 21; A. Schletz, *Przyczynek*, s. 134.

²⁰ Visitatio 1775–76 k. 28; *Hist Cong Miss* s. 385–386; Zob. także A. Schletz, *Przyczynek*, s. 135.

²¹ Por. Ks metr 1660–1748 k. 81.

²² ADP Liber Visitationum Generalium Archidiaconatus Plocensis Anno Domini 1740 (dalej cyt. *Liber Visitationum 1740*), rps 262 k. 537; *Hist Cong Miss* s. 385–386; Zob. także A. Schletz, *Przyczynek*, s. 134; W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 291; D. Staszewski, *Mława*, s. 21, 49 podają datę 29 stycznia.

²³ *Liber Visitationum 1740* k. 537.

²⁴ *Hist Cong Miss* s. 385–386; W. Dębski, *Kościół ś-go Wawrzyńca w Mławie*, „*Korespondent Płocki*” 2:1877 nr 103 s. 3; F. M. S. *Kościół farny w Mławie*, „*Tygodnik ilustrowany*” 12:1865 nr 303 s. 28.

²⁵ J. Gaworzewski, *Zgromadzenie*, s. 101.

3 Działalność duszpasterska

Po przybyciu do Mławy w 1712 r., misjonarze podjęli zaraz działalność duszpasterską w osieroconej parafii. Sytuacja była trudna, ponieważ wojna północna, a także klęski elementarne ostatniego dwudziestolecia zdziesiątkowały miejscową ludność i spowodowały upadek wszystkich przejawów życia społeczno-kulturalnego, a także udziału w życiu religijnym. W bardzo ciężkim stanie technicznym były miejsca kultu. Wszystkie te trudności stanowiły wyzwanie dla nowych duszpasterzy.

a. Troska o kościoły na terenie parafii

Gdy po ustąpieniu dżumy do miasta wracało życie, misjonarze przystąpili do odbudowy kościoła parafialnego Św. Trójcy. W wyniku pożaru (1692) ze świątyni pozostały jedynie fundamenty²⁶. W tym czasie nabożeństwa odprawiano z konieczności w zaniebanym kościele Św. Wawrzyńca. Konsekracji nowej świątyni dokonał bp B. Załuski w dniu 4 czerwca 1713 r.²⁷ Nowy kościół zbudowano na dawnych fundamentach. Była to świątynia murowana, jednonawowa, na planie krzyża, o długości 50 i szerokości 20 łokci (ok. 30×12 m).

U wejścia do kościoła znajdowała się kruchta o długości 8 i szerokości 6 łokci (łokiec to ok. 60 cm). Wchodziło się do niej przez dwuczęściowe drzwi²⁸. W kruchcie umieszczono dwie barokowe kripelnice z początku XVIII w., zachowane do dzisiaj. Po bokach nowego kościoła odbudowano dwie kaplice — Sławogórskich (po lewej), i dawnego bractwa literackiego (po prawej). Do kaplicy Sławogórskich przylegała zakrystia, mająca oddzielne wejście z zewnątrz; z kaplicą bractwa literackiego sąsiadował skarbiec²⁹.

Dach nowego kościoła pokryto dachówką, na środku zaś umieszco-

²⁶ Wiz dziek 1817, brak numeru karty.

²⁷ Tamże; D. Staszewski, *Mława*, s. 50 podaje inną datę odbudowy i konsekracji nowego kościoła, co nie zgadza się z zachowanymi źródłami, i nie da się uzgodnić z przebiegiem późniejszych wydarzeń w 1715 r., które zakładają istnienie nowego kościoła Świętej Trójcy. Por. F. M. S. *Kościół*, s. 28; A. Schletz, *Przyczynek*, s. 134–135.

²⁸ *Visitatio 1775–76 k. 26*; Zob. także W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292.

²⁹ J. Wierzbowski, *Zabytki*, s. 232 błędnie podaje umiejscowienie skarbcza od strony północnej. Skarbiec znajdował się od strony południowej. Por. W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292; D. Staszewski, *Mława*, s. 46.

no małą sygnaturkę. Podłoga w świątyni była drewniana. Znajdował się też chór *pro cantoribus*, gdzie umieszczono instrument muzyczny. W 1817 r. w kościele było ponadto 16 ławek i 7 konfesjonatów³⁰.

Akta z wizytacji bpa Wojciecha Baranowskiego (XVI/XVII w.) informują, że w kościele Św. Trójcy znajdowało się w tym czasie 8 ołtarzy³¹. W głównym — umieszczony był obraz Świętej Trójcy. Po lewej stronie stał ołtarz cechu krawieckiego z obrazem św. Anny. Cech garncarzy miał swój ołtarz obok wejścia do zakrystii, z obrazem św. Katarzyny i św. Doroty. Kaplica Sławogórskich należała do bractwa biedaków (*fraternitas pauperum*), które umieściło tam obraz św. Mikołaja. Ostatnim po lewej stronie był ołtarz cechu kapełuszników, z Chrystusem na krzyżu w centrum. Po prawej stronie świątyni — licząc od wejścia — kolejne ołtarze mieli: tkacze, z obrazem św. Stanisława Biskupa, bractwo literackie w kaplicy z obrazem Matki Bożej Różańcowej. Najbliżej głównego, mieli ołtarz szewcy. Był w nim obraz Niepokalanego Poczęcia NMP. W takiej formie wystrój kościoła przetrwał do pożaru w 1692 r.

W odbudowanym przez misjonarzy kościele zmienił się jego wystrój. I tak w ołtarzu głównym pomalowanym na biało znalazł się znowu obraz Świętej Trójcy, a nad nim obraz Przemienienia Pańskiego. Na mense ołtarza stało tabernakulum wewnątrz złożone i srebrzone³². Prawdopodobnie jest ono identyczne z przechowywanym obecnie obok wejścia na emporę muzyczną. Wykonane w stylu barokowym, pochodzi prawdopodobnie z końca XVII w., a więc sprzed pożaru w 1692 r.

Po lewej stronie ołtarza głównego swój ołtarz miał cech oraczy. W ołtarzu umieszczony był obraz św. Mikołaja, który przed 1692 r. znajdował się w kaplicy Sławogórskich. Nad nim, według akt wizytacji z 1740 r., wisiał obraz św. Stanisława Kostki³³. Natomiast akta wizytacji z 1775 r. wspominają, że w zwieńczeniu ołtarza cechu oraczy umieszczony był obraz św. Rocha, patrona oraczy i zagrożonych zarazą³⁴. Obecnie obraz ten znajduje się w zwieńczeniu prawego ołtarza w nawie głównej. Ma wszystkie istotne cechy malarstwa barokowego i pochodzi z połowy XVIII w.

³⁰ *Liber Visitationum 1740 k. 534*; *Visitatio 1775–76 k. 26*.

³¹ ADP Akta wizytacji archidiaconatu płockiego 1598–99 rps 1 k. 159–159 v.; D. Staszewski, *Mława*, s. 46.

³² *Liber Visitationum 1740 k. 534*; *Visitatio 1775–76 k. 33*; zob. także W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292; D. Staszewski, *Mława*, s. 48.

³³ *Liber Visitationum 1740 k. 534*.

³⁴ *Visitatio 1775–76 k. 33*.

Wzdłuż północnej ściany kościoła znajdowała się dalej kaplica Sławogórskich, w której do połowy XVIII w. znajdował się ołtarz cechu kowali, z obrazem św. Antoniego z Padwy. Na nim wisiał obraz św. Teresy z Avila³⁵. Natomiast W. H. Gawarecki i D. Staszewski wspominają o obrazie św. Jana Chrzciciela³⁶. Stąd można wnioskować, że w XIX w. w miejsce obrazu św. Teresy zawieszono obraz św. Jana Chrzciciela, znajdujący się jeszcze pod koniec XVIII w. w ołtarzu przy prawej ścianie w nawie głównej.

Obok ambony stał ołtarz cechu kuśnierskiego z połączonym krucyfiksem, pochodzącym z połowy XVIII w. O tym, że otaczano go wielką czcią świadczą liczne wota z XVII i XVIII w.³⁷ Krucyfiks ten i większość wotów — część z nich została skradziona po ostatniej wojnie — znajdują się obecnie w ołtarzu, w lewej nawie kościoła. Nad krucyfiksem umieszczony był obraz Chrystusa Króla Bolesci.

Ostatni ołtarz po lewej stronie należał do bractwa różańcowego. Był w nim obraz Matki Bożej Różańcowej, pochodzący z pierwszej połowy XVIII w. Obraz miał srebrną sukienkę, częściowo pozłacaną. Otaczało go 25 małych gwiazdek, z których do dziś pozostało tylko 13. Na początku XIX w. obraz przeniesiono na prawą stronę kościoła. W XVIII w. obraz miał zasuwę z obrazem Maryi podającej różaniec św. Dominikowi i św. Katarzynie Sieneńskiej. W zwieńczeniu ołtarza był obraz Chrystusa³⁸.

Po prawej stronie ołtarza głównego, podobnie jak przed 1692 r., znajdował się ołtarz cechu szewskiego. Początkowo był w nim obraz Niepokalanego Poczęcia NMP, a w górze obraz św. Józefa. Jednak na początku XIX w. na miejscu obrazu NMP, misjonarze zawiesili obraz swego założyciela³⁹.

W kaplicy bractwa literackiego do początku XIX w. znajdował się ołtarz z obrazem św. Wincentego. W zwieńczeniu wisiał obraz św. Pawła Apostoła⁴⁰. Po 1775 r. dawną kaplicę bractwa literackiego przekazano bractwu św. Anny. Wtedy też w ołtarzu umieszczono

³⁵ Liber Visitationum 1740 k. 534; Visitatio 1775–76 k. 33.

³⁶ W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292; D. Staszewski, *Mława*, s. 48–49.

³⁷ Liber Visitationum 1740 k. 535; Visitatio 1775–76 k. 33; Zob. także W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292; D. Staszewski, *Mława*, s. 48–49; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Warszawa, t. 10, 1985 z. 9 s. 13.

³⁸ Liber Visitationum 1740 k. 534–535; Visitatio 1775–76 k. 33.

³⁹ W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292; D. Staszewski, *Mława*, s. 48–49.

⁴⁰ Liber Visitationum 1740 k. 535; Visitatio 1775–76 k. 33.

obraz świętej patronki, który był otaczany wielką czcią jeszcze po drugiej wojnie światowej. Nad obrazem św. Anny wisiał obraz św. Walentego⁴¹. Obraz pochodzi z połowy XVIII w. i znajduje się obecnie w zwieńczeniu lewego ołtarza w nawie głównej.

Ostatni ołtarz w odbudowanym kościele należał do cechu krawieckiego. Początkowo wisiał w nim obraz św. Anny, a na górze obraz św. Jana Chrzciciela. Po zabranii obrazu św. Anny do kaplicy bractwa literackiego, w ołtarzu umieszczono obraz Matki Bożej Różańcowej⁴².

Oprócz wspomnianych ołtarzy, w kościele parafialnym znajdowała się drewniana chrzcielnica z początku XVIII w., z figurą przedstawiającą chrzest Jezusa w Jordanie⁴³. Zachowała się ona do dzisiaj i stoi w nawie głównej po prawej stronie. Akta wizytacji z 1775 r. wymieniają ponadto srebrną monstrancję, 6 kielichów, 2 puszki na komunikanty, kadzielnice, 2 łódki na kadzidło i 9 par ampulek. Do dzisiaj zachowały się tylko 4 kielichy z XVII i XVIII w. oraz srebrna monstrancja. Wizytator wspomniał też o 19 księgach liturgicznych, 28 ornatach, 6 dalmatykach i 8 kapach⁴⁴. Z owych ksiąg liturgicznych nie ocalała ani jedna, natomiast przetrwało 7 ornatów i kapa.

W latach 1834 — 1835 kolejnego odnowienia kościoła parafialnego dokonał ks. Paweł Smoliński *kosztem 31428 złotych 25 groszy*⁴⁵. W 1836 r. zawieszono 4 dzwony. W latach następnych kościół był jednak zaniedbany. Doszło do tego, że w 1870 r. — już po kasacie misjonarzy — nabożeństwa trzeba było znowu przenieść do kościoła Św. Wawrzyńca, aż do przebudowy kościoła parafialnego⁴⁶.

Poza kościołem parafialnym, misjonarze — jak wspomniano wcześniej — opiekowali się także kościołem Św. Wawrzyńca, a od 1754 r. także kościołem Św. Anny w Wojnowce. Kościół Św. Wawrzyńca jest najstarszym kościołem mławskim, o wiele wcześniejszym nawet od miasta, w którego granicach znalazł się, mając już za sobą kilkowiekową historię⁴⁷. Kościół, który misjonarze zastali w 1712 r. po-

⁴¹ W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292.

⁴² Liber Visitationum 1740 k. 535; Visitatio 1775–76 k. 33; Zob. także W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 292; D. Staszewski, *Mława*, s. 48–49.

⁴³ Visitatio 1775–76 k. 25; Zob. także *Katalog*, s. 13.

⁴⁴ Visitatio 1775–76 k. 33.

⁴⁵ Wiz dziek 1842–43 k. 46.

⁴⁶ Por. W. Dębski, *Kościół*, s. 3.

⁴⁷ Został on zbudowany prawdopodobnie w XI w. na obecnym wzgórzu cmentarnym (dawny Kozielsk — łac. Oselsch). O starożytności tego kościoła świadczy też jego wezwanie — Św. Wawrzyńca. Według starej tradycji, żywej jeszcze pod koniec XIX w., kościół został zbudowany na wzgórzu, z którego miał

chodził z ok. 1550 r. Przebudowano go dzięki fundacji braci Zagórnych: Andrzeja — kanonika gnieźnieńskiego, i Marcina — obywatela i rolnika mławskiego. Była to drewniana świątynia zbudowana na planie krzyża, z murowaną zakrystią i dachem z klepek dębowych⁴⁸. Akta wizytacji z 1598 r. podają, że znajdowały się w nim 3 ołtarze — w głównym był krzyż z rzeźbioną postacią Chrystusa, w drugim mała rzeźba św. Wawrzyńca, a w trzecim obraz św. Anny⁴⁹. W 1695 r. kościółek posiadał już 4 ołtarze — św. Wawrzyńca, św. Kazimierza, św. Krzyża i NMPanny. W tym czasie jego opiekunem był ks. Franciszek Sapiński, który mieszkał nie opodal w starym domu z *izbą, komorą i stodołą*⁵⁰.

Po pożarze z 1692 r. w kościele Św. Wawrzyńca odprawiano nabożeństwa i uczono katechizmu, aż do zakończenia odbudowy kościoła parafialnego. Pełnił on funkcje kościoła parafialnego, o czym wymownie świadczy zachowana do dzisiaj chrzcielnica, stojąca w kaplicy naprzeciw zakrystii. W 1715 r. kościół został przekazany księżom misjonarzom, z obowiązkiem odprawiania w każdy piątek mszy św. za zmarłych⁵¹. Świątynia ucierpiała bardzo w czasie wojny północnej. W 1743 r., po uderzeniu pioruna, wybuchł w niej pożar. Kościół uległ zupełnemu zniszczeniu. W tym czasie były w nim jeszcze 3 ołtarze z obrazami św. Wawrzyńca i św. Wojciecha⁵².

Staraniem ks. Adama Wierzbickiego, superiora domu mławskiego, w latach 1786–1788 dokonano restauracji kościoła na wzgórzu. Na miej-

nauczać św. Wojciech w czasie swej wyprawy do Prus. Por. W. Dębski, *Kościół*, s. 3; *Diecezja płocka, struktura personalno-administracyjna*, Płock 1978 s. 250; E. Kowalczyk, *Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Wrocław 1987 s. 156; A. Gieysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza (poł. X — poł. XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, pr. zb. pod red. A. Gieysztor i H. Samsonowicza, Warszawa 1994 s. 106. Uważam, że poglądy na temat pobytu św. Wojciecha w grodzie kozielskim nie są czystą legendą i domagają się oddzielnego studium. Nie bez znaczenia pozostają w tej sprawie osiemnastowieczne wizytacje wspominające o istnieniu w kościele Św. Wawrzyńca ołtarza Św. Wojciecha. Jeszcze żywa wówczas tradycja znalazła swój wyraz między innymi w alegorii przedstawionej na obrazie św. Wojciecha z XVIII w., wiszącym do dziś po lewej stronie ołtarza głównego. Wielce wymownym jest również umieszczenie św. Wojciecha w herbie miasta Mławy.

⁴⁸ Visitatio 1775–76 k. 32; Zob. także W. Dębski, *Kościół*, s. 3; D. Staszewski, *Mława*, s. 55; J. Wierzbowski, *Zabytki*, s. 238–239.

⁴⁹ *Diecezja płocka*, s. 250.

⁵⁰ D. Staszewski, *Mława*, s. 54; J. Wierzbowski, *Zabytki*, s. 238.

⁵¹ Hist Cong Miss s. 385–386; Zob. także J. Gaworzewski, *Zgromadzenie*, s. 101; A. Schletz, *Przyczynek* s. 135.

⁵² Liber Visitationum 1740 k. 537; Visitatio 1775–76 k. 32.

scu świątyni drewnianej wzniesiono kościół murowany, także oparty na planie krzyża, o długości 28 i szerokości 15 łokci (ok. 16,8×9 m)⁵³. Były w nim 3 ołtarze: św. Wawrzyńca, św. Wojciecha i Serca Pana Jezusa. W ołtarzach umieszczono trzy wielkie obrazy, niezłego pędzla, które zachowały się do naszych czasów. Nie można wykluczyć, że ich autorem był jeden z misjonarzy. Dach nowego kościoła pokryto dachówką, a podłoga była drewniana.

W czasie przemarszu armii Napoleona, kościółek na wzgórzu objęła również wojenna zawierucha. Zamieniono go najpierw na lazaret koński, a potem na magazyn wojskowy. Stan ten trwał do 15 sierpnia 1818 r.⁵⁴ W późniejszych latach kościół znów odnowiono, i do dziś służy mławskim parafianom.

Pod opieką misjonarzy w Mławie pozostawał też kościół Św. Anny w Wojnowce, zwanej wówczas Podkrajewem Wojnowym. Do parafii mławskiej został afiliowany 8 lutego 1754 r. przez biskupa płockiego Józefa Eustachego Szembeka. Znajdował się on w złym stanie technicznym. Przeciekający dach sprawiał, że woda poczyniła wiele szkód⁵⁵.

W kościele były 3 ołtarze. W głównym znajdował się obraz św. Anny z dwiema pozłaczanymi koronami, a nad nim wisiał obraz św. Kazimierza. Obok, po lewej stronie, znajdował się ołtarz z obrazem św. Jana Nepomucena, a u zwieńczenia obraz św. Małgorzaty⁵⁶. Po prawej stronie ołtarza głównego zawieszony był obraz św. Kajetana i św. Barbary. Na początku XIX w. wisiał w tym miejscu obraz Matki Bożej Bolesnej.

W takim stanie kościół w Podkrajewie Wojnowym przetrwał do początku naszego wieku.

b. Służba Boża w kościele parafialnym

W odnowionym kościele parafialnym mieszczanie mławscy gromadzili się licznie nie tylko na nabożeństwach niedzielnych, lecz także na codziennych modlitwach. Na podstawie zachowanych akt wizytacyjnych można podjąć próbę wglądu w życie religijne ówczesnej parafii.

Dzień święty rozpoczynano od odśpiewania jutrzni lub godzin. W tym czasie księża misjonarze byli w konfesjonatach. Po godzin-

⁵³ Wiz dziek 1819–1822 k. 31.

⁵⁴ Tamże; Zob. także W. Dębski, *Kościół*, s. 3; D. Staszewski, *Mława*, s. 22; J. Wierzbowski, *Zabytki*, s. 239.

⁵⁵ Visitatio 1775–76 k. 31.

⁵⁶ Tamże, k. 34. W XIX w. obraz św. Jana Nepomucena zastąpiono obrazem Jezusa Konającego, Wiz dziek 1817, nie paginowane.

kach, o godzinie siódmej była msza św. czytana, zwana prymarią⁵⁷. W czasie mszy św. wystawiano Najświętszy Sakrament w puszce, zaś wierni odmawiali modlitwy poranne. Możliwe, że używali przy tym popularnej wówczas książeczki do nabożeństwa *Powinności chrześcijańskie*⁵⁸.

O dziesiątej odprawiano drugą mszę św., zwaną sumą. Była to msza śpiewana, sprawowana w intencji parafian (*pro parochianis*). Podczas sumy wygłaszano kazanie. Sumę poprzedzała procesja i pokropienie wiernych, a po mszy odmawiano *Anioł Pański*. Msza św. o dziesiątej gromadziła najwięcej parafian, i to przeważnie najznajniejszych obywateli miasta.

Po południu księża misjonarze głosili nauki katechizmowe, przedstawiając wiernym prawdy wiary i zasady moralności chrześcijańskiej. Około godziny piętnastej odprawiano nieszpory. Nabożeństwa popołudniowe kończono odmówieniem modlitw wieczornych około godziny siedemnastej⁵⁹.

Również w dni powszednie ci, którzy nie mieli pilnych zajęć chętnie uczestniczyli w różnych nabożeństwach. Pierwszą mszę św. odprawiano o godzinie szóstej. Potem członkowie bractwa różańcowego przewodniczyli w śpiewie różańca. Po nabożeństwie była znów msza św. czytana — wotywa. Od dziewiątej do dziesiątej była nauka katechizmu, a następnie suma. Podczas sumy, po *Sanctus*, następny celebrans wychodził do ołtarza Matki Bożej Różańcowej, aby odprawić mszę św. czytaną. O piętnastej odprawiano nieszpory, a zaraz po nich modlitwy wieczorne.

Wśród nabożeństw okresowych, na pierwszym miejscu należy wymienić nabożeństwa eucharystyczne. Cieszyły się one wielką popularnością. Akta wizytacji z 1775 r., mówią o *wielkim zgromadzeniu ludu, którego kościół objąć nie może*⁶⁰. Nabożeństwa te, połączone z wystawieniem Najświętszego Sakramentu w monstrancji i procesją, odbywały się kilkanaście razy w roku — w każdą pierwszą niedzielę miesiąca, w uroczystość Trójcy Przenajświętszej, w uroczystość Bożego Ciała, uroczystości Matki Bożej, w rocznicę poświęcenia kościoła (trzecia Niedziela po Zielonych Świątkach), święto patronalne św. Wincentego a Paulo (19 lipca) i w dzień św. Anny (26 lipca).

⁵⁷ Visitatio 1775–76 k. 26.

⁵⁸ Por. M. Grzybowski. *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego biskupa płockiego 1773–1785*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 7, Warszawa 1983 s. 165.

⁵⁹ Visitatio 1775–76 k. 26.

⁶⁰ Tamże, k. 25.

Licznym udziałem wiernych cieszyły się też nabożeństwa pasyjne, a zwłaszcza Gorzkie Żale. Po raz pierwszy odbyło się ono w 1698 r. w Warszawie, w kościele Św. Krzyża⁶¹. Jego powstanie było związane z działalnością bractwa Św. Rocha, którego promotorem był ks. Stanisław Benik, późniejszy proboszcz mławski. To właśnie on w 1707 r. wydał drukiem w Warszawie pasję *Snopek mirry z Ogroda Gethsemańskiego, albo żalose Gorzkie Męki Syna Bożego wspomnienie*. Kiedy w 1712 r. do Mławy przybyli misjonarze z domu warszawskiego, wprowadzili to nabożeństwo. Odbywało się ono w każdą niedzielę Wielkiego Postu, w godzinach popołudniowych⁶².

W. H. Gawarecki wspomina też o istnieniu w Mławie zwyczaju odprawiania tzw. nabożeństwa czterdziestogodzinnego w ostatnie trzy dni zapustne⁶³. Natomiast D. Staszewski pisze, że w 1861 r. zaczęto odprawiać w Mławie *pierwsze majowe nabożeństwo*⁶⁴.

c. Bractwa parafialne

Ważną rolę w życiu religijnym parafii pełniły bractwa i stowarzyszenia religijne. Wpływały one pozytywnie na moralny i religijny styl życia wiernych. Podobnie jak cechy, bractwa wpływały także na rozwój społecznego życia w miastach. Członkowie bractw gromadzili się na wspólnych modlitwach i otaczali opieką ołtarze w kościołach; posiadali również liczne dobra i fundacje⁶⁵.

Najstarszym bractwem w parafii mławskiej było bractwo literackie (*fraternitas literatorum*), korzeniami swoimi sięgające średniowiecza. Jego członkowie musieli znać sztukę czytania. Jego celem było przede wszystkim niesienie pomocy ludziom potrzebującym. W XVI i XVII w. bractwo miało własną kaplicę w kościele parafialnym, co świadczy o dużej liczbie członków i prężnej działalności.

Chronologicznie drugim było w Mławie bractwo biedaków (*fraternitas pauperorum*). O jego istnieniu wspominają akta wizytacji bpa Wojciecha Baranowskiego z przełomu XVI/XVII w. Zrzeszało obok ubogich z całej parafii. Ich patronem był św. Mikołaj. Brac-

⁶¹ M. Bańbuła, B. Bartkowski, *Gorzkie Żale*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989 kol. 1309–1312; M. Chorzępa, *Gorzkie Żale, ich geneza i rozwój historyczny*, „*Nasza Przeszłość*” 12:1960 s. 221–258.

⁶² W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 293.

⁶³ Tamże, s. 292.

⁶⁴ D. Staszewski, *Mława*, s. 23.

⁶⁵ Por. K. Kuźmiak, *Bractwa kościelne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976 kol. 1013.

two miało ołtarz w kaplicy Sławogórskich, gdzie zawieszono również obraz patrona ⁶⁶.

Akta wizytacyjne z 1775 r. zawierają wzmianki o istnieniu w parafii trzech bractw: Świętej Trójcy, Św. Anny i Różańca Św. ⁶⁷ Powstały one prawdopodobnie pod koniec XVII w. Ponieważ dokumenty bractw spłonęły w 1692 r., bp Ludwik B. Załuski na początku XVIII w. zebrał wiadomości na temat ich dawnej działalności i wydał stosowne dekryty w latach 1714 i 1717 ⁶⁸. Każde z tych bractw miało wówczas swój ołtarz. Bractwo Świętej Trójcy opiekowało się ołtarzem głównym, bractwo różańcowe — ołtarzem Matki Bożej Różańcowej, a bractwo Św. Anny kaplicą pod wezwaniem patronki, dawną kaplicą bractwa literackiego.

Promotorem tych bractw był jeden z misjonarzy, wyznaczany każdorazowo przez superiora. W 1817 r. funkcję tę pełnił od kilku lat ks. Bazyl Zembrzusi, a w latach trzydziestych przejął ją ówczesny proboszcz, ks. Paweł Smoliński.

W latach czterdziestych XIX w. powstały trzy nowe bractwa — Św. Kryspina i Kryspiana — patronów cechu szewskiego, Św. Rocha — patrona cechu oraczy, i Serca Jezusa ⁶⁹. Większość z nich przetrwała do początku XX w.

4 Działalność charytatywna i oświatowa

Księża misjonarze w Mławie poświęcali wiele czasu na działalność charytatywną i oświatową. Pewnie w tych dwóch dziedzinach zyskali sobie również najwięcej uznania, zapisując się w historii miasta jako gorliwi wychowawcy młodego pokolenia i opiekunowie potrzebujących.

a. Szpitale na terenie parafii

Już na początku XVI w. istniał w Mławie szpital (hospitale pauperum) ⁷⁰, mający zapewne średniowieczną genezę. Był to dom opieki dla ubogich, kalek i starców, którym parafia zapewniała utrzymanie. Mieścił się on przy dawnej ulicy Żydowskiej (obecnie Warsza-

wska), a jego istnienie potwierdzają akta wizytacyjne z XVIII w. ⁷¹ Podupał on bardzo po pożarze w 1692 r., który pochłonął niemal wszystkie domy przy ulicy Żydowskiej ⁷². To co ze szpitala ocalało, służyło potem społeczności mławskiej jeszcze przez ćwierć wieku, aż do budowy nowego szpitala.

Nowy szpital wybudowali już misjonarze przy dawnej ulicy Działdowskiej 59 ⁷³ przed 1740 r., gdyż jest on wspomniany w aktach wizytacyjnych z tego roku ⁷⁴. Był to budynek drewniany, czteroizbowy, w którym mogło się pomieścić 10 osób. Przylegał do niego ogródek uprawiany przez pensjonariuszy. Pieniądze na utrzymanie domu płynęły z dzierżawy, którą mieszczenie płacili za użytkowanie ziemi będącej własnością zakładu (1,5 włóki), a także z różnych darowizn; między innymi misjonarz ks. Roch Wilich, proboszcz mławski, zapisał 27 października 1774 r. na potrzeby szpitala 1200 zł. ⁷⁵

W 1810 r. ks. Jakub Basiński, kolejny proboszcz, zdecydował się na budowę nowego szpitala, gdyż poprzedni był w bardzo złym stanie. Postawiono go na miejscu szpitala z 1740 r. Był to tym razem budynek murowany, sześćoizbowy, pokryty dachówką, który mógł pomieścić 10 osób ⁷⁶. Obok domu szpitalnego znajdowała się drewniana przybudówka i budynek gospodarczy ⁷⁷.

Rozwijające się miasto powiatowe potrzebowało jednak szpitala z prawdziwego zdarzenia. Stąd na początku lat czterdziestych XIX w. z inicjatywy misjonarzy powstał plan budowy nowego szpitala. W 1843 r. Rada Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych zorganizowała w mieście szereg zabaw publicznych, z których dochód przeznaczono na tę nową inwestycję ⁷⁸. Inicjatywa została uwieńczona sukcesem, i w 1856 r. stanął szpital Św. Wojciecha przy ulicy Niborskiej — obecnie Padlewskiego. Składki na budowę przyniosły sumę 10 tysięcy rubli. Nowy szpital był murowany z czerwonej cegły, piętrowy, pokryty gontem. Mogło się w nim zmieścić 25 chorych. Na przełomie XIX/XX w.

⁷¹ Liber Visitationum 1740 k. 536; Visitatio 1975–76 k. 27.

⁷² W. Dębski, *Kościół*, s. 3.

⁷³ Archiwum Państwowe w Mławie (dalej cyt. APM), Obwieszczenie Sądu Pokoju w Mławie z dnia 25 stycznia 1870 r., w: Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Niborskiej N. 163 (1869–1931) (dalej cyt. Obwieszczenie Sądu), rps 120 k. 11.

⁷⁴ Liber Visitationum 1740 k. 536.

⁷⁵ Tamże; Visitatio 1775–76 k. 27.

⁷⁶ Wiz dziek 1817 k. 98; Wiz dziek 1842–43 k. 48; Zob. także Z. Bar-tosik, *Dzieje parafii Mława w latach 1815–1863*, Płock 1974 mps s. 13.

⁷⁷ Obwieszczenie Sądu, k. 11.

⁷⁸ D. Staszewski, *Mława*, s. 40, 43, 49.

⁶⁶ D. Staszewski, *Mława*, s. 39, 46.

⁶⁷ Visitatio 1775–76 k. 26; Wiz dziek 1817, nie paginowane.

⁶⁸ Liber Visitationum 1740 k. 536.

⁶⁹ W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 294.

⁷⁰ D. Staszewski, *Mława*, s. 39.

dokonano jego remontu, dzięki wsparciu pieniężnemu z kwot szpitala Św. Trójcy w Płocku⁷⁹. W nowym szpitalu do czasu drugiej wojny światowej pracowały siostry miłosierdzia św. Wincentego (szarytki). Grób jednej z nich, s. Jadwigi Zaleskiej zmarłej 9 grudnia 1918 r. w wieku 38 lat, znajduje się przy kościele Św. Wawrzyńca po prawej stronie.

b. Szkoła parafialna i biblioteka misjonarzy

Mława miała szkołę parafialną prawdopodobnie już od końca średniowiecza. Jej istnienie poświadczono jest w XVI r., w aktach wizytacyjnych bpa W. Baranowskiego. Swoją działalność zawiesiła, podobnie jak inne szkoły na Mazowszu, w wyniku wojny północnej i epidemii dżumy na początku XVIII w.

Działalność szkoły została reaktywowana przez misjonarzy na początku XVIII w. W 1717 r. uczył w niej kleryk — Szymon Piotr Szafranski. W 1762 r. dzięki fundacji ks. Michała Czubowicza, proboszcza lutońskiego poprawiły się warunki nauczania. Przeznaczył on na utrzymanie szkoły sumę 10 tysięcy florenów, zabezpieczonych w dobrach wyszyńskich. Chłopców uczono w budynku, który na szkołę przekazał jeden z miejscowych misjonarzy — ks. Roch Wilich. Nauczycielem był także jeden z misjonarzy. W szkole oprócz czytania i pisania uczono także łaciny i niemieckiego. Naukę rozpoczynano 21 września, a kończono 19 lipca. Dziewczęta pobierały naukę w budynku szpitalnym; uczyła je nie znana z nazwiska mieszkanka Mławy⁸⁰.

W 1784 r. ks. Adam Wierzbiński tuż przy domu księży misjonarzy wznosił budynek piętrowy, w którym na parterze umieszczono szkołę. Była to obszerna izba szkolna z oddzielnym mieszkaniem dla nauczyciela⁸¹. Szkoła podlegała Komisji Edukacji Narodowej, objęta była reformą nauczania i dzięki temu otrzymała prawa powiatowej szkoły średniej. W 1817 r. pobierało w niej naukę ok. 100 uczniów, w 1821 — 200, w 1822 — 210, a w 1846 już tylko ok. 80 uczniów⁸². W szkole uczyło zazwyczaj dwóch misjonarzy — ksiądz i kle-

⁷⁹ APM Akta Rady Opieki Społ. Pow. Mławskiego. O udzieleniu pożyczki z kwot szpitala Świętej Trójcy w Płocku dla szpitala Św. Wojciecha w Mławie, k. 5.

⁸⁰ Visitatio 1775–76 k. 27; Wiz dziek 1817 k. 109; Zob. także M. Grzybowski, *Szkolnictwo elementarne na Mazowszu Północnym na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle wizytacji kościelnych (1764–1830)*, Płock 1987 s. 15, 124.

⁸¹ Wiz dziek 1817 k. 109 podaje datę 1784. W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 293 i D. Staszewski, *Mława*, s. 42, 49–50 podają datę 1786 r.

⁸² W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 293; Wiz dziek 1817 k. 109; Wiz

ryk. Przez 27 lat nauczycielem szkoły był ks. Tomasz Jabłoński, który zmarł 13 stycznia 1862 r. i spoczywa w podziemiach kościoła Św. Wawrzyńca. Wychowankiem tej szkoły był, między innymi, późniejszy biskup sufragan poznański, Jan Kanty Dąbrowski (1791–1853), urodzony w Uniszkach Zawadzkich koło Mławy⁸³.

W nowym budynku szkolnym na piętrze umieszczono bibliotekę. Było w niej ok. 1500 woluminów⁸⁴. Akta wizytacyjne z lat dwudziestych XIX w. wspominają o *pokaźnej bibliotece, w której książki są utrzymane w przyzwoitym porządku*⁸⁵. Do dziś zachowało się zaledwie kilka pozycji z tego księgozbioru, które przechowywane są w kapitulatu kościoła Świętej Trójcy⁸⁶.

5 Sytuacja materialna misjonarzy

Pierwsi misjonarze, przybyli do Mławy w 1712 r., zamieszkali w starej plebanii. Ich sytuacja materialna była bardzo trudna. Oprócz włączającej się plebanii mieli 2 włóki ziemi kościelnej, niewielki ogród, parę wołów i 3 gęsi. Często musieli wyruszać na kwestę, aby się utrzymać⁸⁷.

Mieszczanie mławscy nie byli jednak obojętni na ich los. Już w 1712 r. pojawiły się pierwsze fundacje — Agnieszki i Łukasza Orzechowskich oraz Wojciecha i Anny Krokwińskich⁸⁸. Dochody z tych fundacji misjonarze przeznaczali głównie na remont kościoła.

dziek 1819–22 k. 80; Wiz dziek 1846–47 rps 398 k. 28–34.

⁸³ Na temat życia J. K. Dąbrowskiego zob. J. Nowacki, *Dąbrowski Jan Kanty*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Kraków 1948 s. 6 n; A. Schletz, *Książd Jan Kanty Dąbrowski, biskup tytularny helenopolitański i sufragan poznański 1791–1853*, „*Nasza Przyszłość*” 5:1957 s. 217–237; A. Strąkowski, *Dąbrowski Jan Kanty*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979 kol. 1064–1065.

⁸⁴ W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 293; D. Staszewski, *Mława*, s. 49–50.

⁸⁵ ADP Wiz dziek 1823–1831 rps 386, nie paginowane.

⁸⁶ Do lat sześćdziesiątych XX w. część księgozbioru misjonarskiego przechowywano w wieży kościoła świętej Trójcy. Książki tam przechowywane uległy zniszczeniu lub zostały skradzione. Te, które nadawały się do użytku, wraz z księgozbiorem biblioteki Akcji Katolickiej zostały przeniesione do kapitulatu nad zakrystią. Kilka pozycji w 1991 r. zostało przekazanych do biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku.

⁸⁷ Liber Visitationum 1740 k. 535. W 1775 r. w miejscu plebanii był już folwark. Por. Visitatio 1775–76 k. 26.

⁸⁸ Visitatio 1775–76 k. 28; Zob. także J. Gaworzewski, *Zgromadzenie*, s. 99; A. Schletz, *Przyczynek*, s. 135.

W 1772 r. wspomniany już ks. Roch Wilich wybudował nowy dom dla konfratrów⁸⁹. Był to murowany budynek, pokryty dachówką, o dwóch kondygnacjach. Na parterze było 6 izb i refektarz, a na piętrze — 8 izb. W nowym domu mogło się pomieścić wygodnie dwudziestu misjonarzy⁹⁰. Rozbudowy domu dokonał później ks. Adam Wierzbicki. Po kasacie Zgromadzenia władze rosyjskie planowały przebudowę domu na cerkiew, ale ostatecznie wykorzystano go w 1873 r. na pomieszczenia dla biura powiatowego⁹¹. Budynek przetrwał do drugiej wojny światowej. Obecnie na tym miejscu jest plebania, zbudowana w latach pięćdziesiątych.

Z roku na rok przybywało coraz więcej darowizn na rzecz misjonarzy. W. H. Gawarecki wspomina, że w 1844 r. *misjonarze mieli 8 domów, w tym jeden murowany, a 3 oddane dla lokatorów*⁹². W 1864 r. misjonarze posiadali 13 domów wraz z placami, pod następującymi numerami: Szkolna 201, Szkolna 202, Szkolna 203, Szkolna 204, Szkolna 205, Szkolna 206, Poświętne 208 b, Działdowska 44, Działdowska 59 (dom szpitalny), Rakarska 57 e, Rakarska 58, Niborska 163. Oprócz domów, własność ich stanowił folwark (obecnie część cmentarza parafialnego) i 259 morgów 207 przętów gruntów⁹³. Posiadłości te po 1864 r. przeszły pod zarząd rosyjskich władz zaborczych.

6 Misjonarze pracujący w parafii

Na podstawie zachowanych, ale niekompletnych akt metrykalnych, a także archiwaliów przechowywanych w Archiwum „Naszej Przeszłości” w Krakowie, oraz katalogów duchowieństwa diecezji płockiej można przyjąć, że w Mławie pracowało 137 misjonarzy. Biorąc pod uwagę

⁸⁹ W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 293, a za nim D. Staszewski, *Mława*, s. 47 podają, że dom misjonarzy został wybudowany w 1782 r. przez ks. R. Wilicha. Tymczasem w 1782 r. proboszczem był już ks. A. Wierzbicki; ponadto, już podczas wizytacji w 1775 r. wspomina się o nowym domu księży misjonarzy. Należy więc przyjąć, że wymienieni autorzy najprawdopodobniej mylą rok 1772 z rokiem 1782.

⁹⁰ W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 293; D. Staszewski, *Mława*, s. 47.

⁹¹ D. Staszewski, *Mława*, s. 47; J. Wierzbowski, *Zabytki*, s. 228–230.

⁹² W. H. Gawarecki, *Wiadomości*, s. 294.

⁹³ APM Protokół przyjęcia pod zawiadywanie Skarbu Królestwa majątku ruchomego i nieruchomego zniesionego Klasztoru Księży Misjonarzy w M. Mławie z 8 lutego 1865 (dalej cyt. Protokół przejęcia), w: Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Niborskiej N. 163 (1869–1931), rps 120 k. 68; Obwieszczenie Sądu, k. 10–11.

luki w źródłach można ich liczbę powiększyć do ok. 160 (nie znamy przynajmniej dwudziestu nazwisk)⁹⁴.

W tym okresie było 10 proboszczów: Stanisław Wawrzyniec Benik (1713–1719), Bartłomiej Bocheński (1720–1759), Józef Palmowski (1759–1765), Roch Wilich (1765–1774), Adam Wierzbicki (1775–1804), Jakub Basiński (1804–1819), Adam Koszewski (1820–1823), Paweł Smoliński (1823–1851), Jakub Krajewski (1852–1854), Walenty Chybczyński (1854–1864).

Gdy chodzi o wikariuszy, z nazwiska znamy ich tylko 123. Spośród nich najdłużej w parafii pracowali: Marcin Noyszewski (1717–1727), Jakub Couture (1729–1756), Ambroży Stanisław Wrzesiński (1734–1749), Józef Palmowski (1748–1759), Stanisław Lasota (1760–1772), Piotr Naszeter vel Naszweter (1764–ok. 1805), Adam Wierzbicki (1764–1774), Gaspar Krzysztoforski (1777–1798), Stanisław Bieńkowski (1781–1792), Adam Koszewski (1794–1819), Bazyl Ałojzy Zembruski (1796–1836), Andrzej Polaczkiwicz (1797–1810; 1820–1823), Marcin Perkowski (ok. 1815–1827; 1837–1852), Grzegorz Rzymski (1820–1824; 1836–1854), Jan Kilanowski (1823–1834; 1843–1852), Tomasz Jabłoński (1836–1862). Spośród wymienionych wikariuszy, trzech zostało proboszczami mławskimi. Ci, którzy umarli w Mławie, jak Bazyl Ałojzy Zembruski, czy Tomasz Jabłoński, zostali pogrzebani w podziemiach kościoła Św. Wawrzyńca na wzgórzu.

7 Kasata misjonarzy w Mławie

W dniu 8 listopada 1864 r. car Aleksander II wydał w Carskim Siole ukaz o przejęciu na rzecz skarbu państwa własności klasztorów i zgromadzeń w Królestwie Polskim. Dotyczyło to zarówno zgromadzeń męskich, jak i żeńskich⁹⁵. Celem ukazu było wygaszenie ognisk powstańczych oraz zagarnięcie wielu gruntów i dóbr zakonnych. Termin wykonania ukazu carskiego wyznaczono w całym Królestwie na noc 27/28 listopada 1864 r. W wyniku przeprowadzonej akcji li-

⁹⁴ ADP Ks metr 1660–1748; 1749–1781, rps 688, 1782–1800, rps 689; 1801–1825, rps 690; APM Księgi metrykalne parafii Mława 1808–1864; Archiwum „Naszej Przeszłości” w Krakowie, Domy Księży Misjonarzy w Polsce zakładane od 1651 do 1832 r. czyli do pierwszej kasaty Zgromadzenia na Litwie i do 1864 r. czyli do kasaty w Warszawie, rps 24, nie paginowane; *Katalogi duchowieństwa diecezji płockiej 1800–1865* (niekompletne).

⁹⁵ Por. M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak — Popiela, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 11:1983 s. 258.

kwidacyjnej zamknięto w Królestwie 109 klasztorów, z czego w samej diecezji płockiej — 13 na 18 wówczas istniejących ⁹⁶.

Również mławski dom misjonarzy dotknęły represje carskie. Późnym wieczorem 27 listopada 1864 r. zjawili się w nim żołnierze rosyjscy. Nakazali, aby ks. W. Chybczyński zebrał w refektarzu wszystkich księży i braci. Następnie w obecności urzędników cywilnych i delegata władzy duchownej odczytano ukaz z 8 listopada. Jeszcze tej samej nocy pod eskortą żołnierzy, czterech mławskich misjonarzy przewieziono do Łowicza. Byli to: ks. W. Chybczyński — superior, ks. Kruszewski prefekt Szkoły Powiatowej, ks. Prawdzikowski i ks. Rugeniusz ⁹⁷. W Mławie pozostawiono jedynie ks. Mateusza Świdwińskiego, który miał zapewnić parafianom opiekę duszpasterską. Był on ostatnim misjonarzem domu mławskiego, a po sekularyzacji, od 1867 r. miejscowym proboszczem diecezjalnym ⁹⁸.

Epilogiem historii mławskich misjonarzy było przejęcie ich majątku na rzecz Królestwa, którego dokonano 8 lutego 1865 r. Zagarnięto wtedy 13 domów z placami, a także folwark i 259 morgów 207 prętów gruntów. Dom misjonarzy w 1873 r. przebudowano na biuro powiatowe ⁹⁹.

Podobne represje dotknęły misjonarzy w Płocku. W tych okolicznościach, po 150 latach działalności, Zgromadzenie Misji przestało istnieć i działać na terenie diecezji płockiej.

Pamięć o misjonarzach w Mławie przez wiele lat była żywa. Między innymi jedną z ulic miasta — łączącą ulicę Działdowską i Niborską — nazwano Misjonarską. Przetrwiała ona do czasów stalinowskich. Obecnie jednak stu pięćdziesięcioletnia obecność i działalność misjonarzy w Mławie uległa prawie całkowitemu zapomnieniu.

⁹⁶ Tamże, s. 259.

⁹⁷ ADP Akta dotyczące supresji klasztorów od 30 IX 1864 r. do 28 II 1865 rps 32 k. 71–72.

⁹⁸ Ks. Mateusz Świdwiński urodził się w 1824 r. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1847 r. Do Mławy przybył na początku 1864 r. Po sekularyzacji był administratorem parafii mławskiej. Wiosną 1867 r. został proboszczem.

⁹⁹ Protokół przejęcia, k. 68; Zob. także J. Wierzbowski, *Zabytki*, s. 230.

LESZEK ZYGMUND

Die Aktivität der Vinzentiner in der Pfarrgemeinde Mława (1712–1864)

(Zusammenfassung)

Die Aktivität der Vinzentiner in Mława begann im Juni 1712 und dauerte 152 Jahre lang, bis zu der Aufhebung der Kongregation nach dem Januaraufstand. Während dieser Zeit arbeiteten in der Gemeinde etwa 160 Priester, darunter 10 Pfarrer. Außer der pastoralen Tätigkeit, der Pflege der auf dem Gebiet der Gemeinde befindlichen Kirchen, der Animierung religiöser Bruderschaften, führten die Vinzentiner eine Grundschule, förderten die Bildung und die Leselust und entwickelten eine breite karitative Aktivität auf dem Gebiet Nordmasowiens. Die dort arbeitenden Ordenspriester und — brüder führten regelmäßige Pfarrmissionen durch — auch außerhalb der Diözese Płock. Während der behandelten Periode waren sie auch in Płock tätig, wo sie das Priesterseminar führten. Die beiden Ordenshäuser wurden nach dem Januaraufstand, im Jahre 1964 aufgehoben.

Übersetzt von Juliusz Zychowicz